

Yayın Değerlendirmesi

Deniz Gürsoy ^{1,*}

¹ Goethe Institut, Ankara, Türkiye; Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-6105-0640.

* İletişim: deniz.guersoy@goethe.de

Özbilge, Nevcihan. *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2020.

DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.14>

Benedict Anderson, *Sınırları Aşarak Yaşamak* başlıklı otobiyografik ve ufuk açıcı çalışmasında “İktidar, dinlemek zorunda olmamak demektir” diye yazmaktaydı. İktidarın, böylesi bir zorunluluktan azade olma halinin açık ve belirgin şekilde görülebileceği alanlardan birinin ulus ve ulus-devlet inşa süreçleri olduğu ileri sürülebilir. Ulus-devlet inşası, farklı boyut ve düzlemlerde işleyen —ve işlemek zorunda olan— bir süreç olarak teşhis edilebilir. İktisadi düzlemden politik düzleme, kültürel yaşamdan gündelik yaşama değin uzanan geniş bir yelpazede inşacı işlevini yerine getirmek üzere işleyen bu süreç, kuşatıcı olmak durumundadır; zira ulus-devletin inşası homojen bir ulus tahayyülüne dayanır. Söz konusu olan, “ulusun homojenleştirilmesi” gibi kulağa garip gelen bir süreç değildir; böylesi bir tahayyülün hakim ve işler kılınmasıdır. İnşacıların elinde, bu amaca yönelik çeşitli araçlar bulunmaktadır. Bilime ve bilimselliğe atfedilen meşrulaştırıcı işlev ile bu işlevin birçok tartışmayı boşa düşüren niteliği bu araçların en güçlülerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dahası modernleşme ve modernlik mefhumları üzerinden —“bilimsel” ve akılcı düşüncenin de yardımıyla— inşa edilebilecek çok sayıda kutupsallaştırıcı ayırım, ulus-devlet inşası sürecinin homojen ulus tahayyülünü hakim kılma çabasında karşılaşılabilecek sorunların bertaraf edilmesi için son derece elverişli olabilmektedir.

Türkiye’de erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan, 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonraki yaklaşık on yıllık dönem, ulus-devlet inşasının yukarıda kısaca sözü edilen niteliklerini incelemek için elverişli bir döneme işaret etmektedir. Bu elverişlilik niteliğinin çeşitli nedenleri, farklı

bilimsel disiplinler ve yaklaşımlarca tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çok-etnisiteli, çok-dinli ve çok-dilli bir imparatorluk mirasını devralan erken Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının, modernleşmeci ve inşacı anlayışları çerçevesinde yürüttüğü reform hareketi, ulus-devlet inşa sürecine ilişkin literatürün işaret ettiği bazı karakteristik özellikleri sunmaktadır. 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası arasındaki kritik dönüşüm de burada önemli rol oynamaktadır. 1919'da başlayan kongre iktidarları çerçevesinde işleyen bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkan 1921 Anayasası'nda çoğulcu bir halkçılık ilkesi, bu ilkenin gereği olarak yerel özerklik ve adem-i merkeziyetçilik, 1924 Anayasası'nda, neredeyse bütünüyle devre dışı bırakılmıştır. Bunda kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanan süreçte dayanılması gereken söz konusu ilkelerin artık homojenleşmeye ve homojenleştirici bir modernleşme hareketine kurban edilebileceği ve edilmesi gerektiği inancı rol oynamıştır. Cumhuriyet artık "dahili ve harici" düşmanlara karşı savunulması gereken, milletin birliğine ve medenileşme ülküsüne dayanan bir yapı arz etmektedir.

Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonlarına kadar götürülebilecek modernleşme ve Batılılaşma girişimleri ile erken Cumhuriyet döneminde benimsenen modernleşmeci anlayışının süreklilik ve kopuş noktalarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Metin Heper, erken Cumhuriyet döneminin ılımlı aşkın ve geçici bir devlet formasyonundan yana olduğunu ve bu formasyonun çağdaş bir uygarlığa ulaşmada aracı rolünü oynadıktan sonra ortadan kalkacağını ifade etmektedir (2012: 119). Niyazi Berkes ise analizini Doğu-Batı toplumları arasında kurduğu özcü bir ayırım üzerine inşa etmekte ve Türkiye'nin Doğu toplumlarına has nitelikleri dolayısıyla Doğu toplumları çizgisinden ayrılmadığı için Batı'nın sahip olduğu devrim kavrayışına ulaşamadığını ileri sürmektedir (2014: 522-525). Söz konusu modernleşmeci yaklaşımın belki de en belirgin örneği, Bernard Lewis'in analizinde görülmektedir. Lewis, geç Osmanlı döneminde başlayan modernleşme girişimlerini askeri bürokrasi üzerinden değerlendirmekte ve Batı'nın üstünlüğü ve taşıdığı değerlerin öneminin bu askeri bürokrasi mensupları tarafından anlaşıldığını ifade etmektedir (1993: 61). Sözü edilen bu yaklaşımların sahip olduğu Avrupamerkezci, özcü, modernleşmeci ve insan-merkezci niteliklerden bir ölçüde uzaklaşan başka yaklaşımlar da mevcut olmakla birlikte erken Cumhuriyet dönemine ilişkin var olan akademik çalışmaların büyük oranda özcü ve insan-merkezci niteliklerle malül olduğu ifade edilmelidir.

Nevcihan Özbilge'nin 2015 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi alanında tamamladığı yüksek lisans tezine dayanan kitabı erken

Cumhuriyet dönemini doğa ve toplum mühendisliği uygulamaları bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Özbilge, yoğunlaşan çekirge istilaları sonucu 1926 yılında çıkarılan Çekirge Kanunu ile somutlaşan ve iktidarın “doğaya karşı mücadelesi” olarak ifade edilebilecek olan mücadele ile 1926-1930 yılları arasında hükümetin Ağrı İsyanı’na karşı yürüttüğü mücadeleyi birlikte ele almak suretiyle kendisinin de araştırmanın başlarında öngörmediği/niyetlenmediği bir resmin ortaya çıktığını kaydetmektedir. Bu resim ulus-devlet inşa sürecinin hem doğa hem toplum tasavvurunun nasıl örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın kuramsal çerçevesi, doğa ve toplum mühendisliği çalışmalarının dayandığı bir temel olarak bilginin söylemselliği üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda kritik olan, tıpkı çekirgelere karşı yürütülen mücadelede olduğu gibi, Ağrı İsyanı çerçevesinde Kürtlere karşı yürütülen mücadelede de Kürtlerin “hayvanlaştırılması” ve adeta--yazarın human zoo’dan ilhamla önerdiği— “hayvan-insanlar” olarak ele alınması yoluyla kendilerine karşı mücadelenin söylem bakımından meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Yazar, Edward Said’in *Şarkiyatçılık*’ını daha nüanslı ve incelikli hale getirdiğini ifade ettiği Ussama Makdisi’nin modern çağda her ulusun “kendi doğusunu yarattığı” gözleminin, erken Cumhuriyet dönemini anlamak açısından elverişli olduğunu ileri sürmekte ve söylemsel olarak Kürtlüğün nasıl “kurulduğunu” bu çerçevede ele almaktadır.

Yazarı bu çalışmayı yapmaya iten temel motivasyonun, modern devletin oluşumu ile ulus-devlet inşasına dair mevcut literatürde insan-merkezci yaklaşımın oynadığı başat role karşı bir alternatif önermek ve insan-merkezci yaklaşımın yarattığı boşluğu doldurmak olduğu ifade edilmelidir. Bu çerçevede Özbilge, farklı ülkelerde son yıllarda, doğa ve hayvan çalışmalarının beşeri bilimler alanında giderek önem kazandığını vurgulamakta ve çeşitli üniversitelerde bu konuda kurulmuş olan bölüm ya da programlardan söz ederek Türkiye’de de sosyal tarihin anlaşılması ve aktarılmasında doğa ve hayvan çalışmalarının işe koşulması gerektiğini; böylelikle alanda hakim olan insan-merkezci yaklaşımın hegemonyasının kırılması yolunda da önemli bir adım atılabileceğini ifade etmektedir.

Çalışmasının ilk bölümünde yazar, ilk olarak tarih ve tarihyazını ile modern devlete ilişkin mevcut yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Burada temel amacın, konuya ilişkin literatürün de modernleşmeci perspektif ile insan-merkezci yaklaşımın hakimiyeti altında olduğunu göstermek olduğu dikkat çekmektedir. Özbilge, erken Cumhuriyet dönemi tarihyazımını, kurduğu kuramsal çerçeve dahilinde ele almakta ve çalışmasının temel tezini

yerleştireceği alanı güçlendirmektedir. Bu bölümde dikkat çeken bir nokta, daha öncesinde de doğa ve toplum mühendisliği uygulamaları mevcut olsa da, modern devletin bir bakımdan önceki uygulamaları aşan, onlardan farklılaşan bir niteliğe sahip olduğu yönündeki iddiadır. Yazar, söz konusu uygulamaların, söz gelimi imparatorluklar bünyesinde de mevcut olduğunun farkındadır. Örneğin Osmanlı idaresi, artan çekirge istilaları sonucu 1916 yılında bir Çekirge Kanunu çıkarmak ve tedbir almak durumunda kalmıştır. Modern devleti farklı kılan ise bu tedbir ve uygulamaların “bilimsellik” ve “hukukilik” temelinde sistemli hale gelmesidir. Dolayısıyla söylem düzeyinde doğa ve toplum mühendisliği bakımından etkisiz hale getirilmesi gereken unsurlar öncesinde de ortaklaşsa dahi modern devleti farklı kılan noktalara bakılması gerekmektedir.

Özbilge, ikinci bölümde, erken Cumhuriyet döneminde çekirgelerin nasıl anlamlandırıldığı ve söylem düzeyinde nasıl kurulduğuna bakmaktadır. Bu amaçla ilkin geç Osmanlı döneminden itibaren çekirge istilalarının ve bu istilalara karşı alınan önlemlerin incelendiği, bu “mirasın” erken Cumhuriyet dönemine nasıl aktarıldığının ele alındığı görülmektedir. Özbilge’nin çalışması bu noktada, Mike Davis’in, ilk baskısı 2001 yılında yapılan ve Türkçeye 2012 yılında *Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk: El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası* başlığıyla çevrilen *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* başlıklı çalışmasını akla getirmektedir. “Kıtlığın ekoloji-politiği” sayılması gerektiğini belirttiği çalışmasında Davis, Hindistan başta olmak üzere Çin ve Brezilya’yı da kapsayacak bir şekilde, Britanya İmparatorluğu’nun sömürge yönetimi altında bulunan bölgelerde, kuraklıkların insan eliyle ve sömürge yönetimi vasıtasıyla nasıl kıtlığa dönüştüğünü incelemektedir.

El Niño kıtlıklarının, ancak emperyalizmin müdahalesi ile milyonlarca insanın ölümüne yol açtığı gerçeğini ele alan Davis, oldukça açık ve anlaşılır şekilde, sömürgecilik ve emperyalizmin, sömürgecilik öncesi dönemde köy ekonomileri ve bölgesel çevre politikalarının nüfusu kıtlıklar başta olmak üzere doğal afetlerden korumaya yönelik geleneksel önlem ve yapılarını nasıl yıktığını açıklamakta ve El Niño gibi doğa olaylarının tam da bu yıkım ile milyonların ölümüne neden olduğunu vurgulamaktadır. Davis’in eseri özellikle bilimsellik iddiasının söylem düzeyinde doğa ve toplum mühendisliği uygulamalarını nasıl meşrulaştırdığını açıklarken meteoroloji başta olmak üzere bilimsel disiplinlerin emperyalist niteliğini açığa vurarak bilimlerin ve bilimsellik iddiasının emperyalist politikalara nasıl temel oluşturduğunu ve doğal olayların insan eliyle felaketlere ve katliamlara nasıl dönüştürülebildiğini açıklayıp doğa-insan-makine ilişkiselliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda sağlam bir “ekoloji politik”

yaklaşım tesis eden Davis'in çalışması *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet*'te yapılan gözlem ve dile getirilen eleştirilere kıymetli bir katkı sunabilirdi ancak maalesef Davis'in çalışmasına yer verilmemiş olduğu görülmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde çekirgeler, gerek Meclis görüşmeleri gerekse 1926 tarihli Çekirge Kanunu ile "özneleştirilmektedir". Çekirgelere karşı mücadele, yeni kurulan ulus-devletin topyekün yürütmesi gereken ve yürütülürken yurttaşların da seferber edilmesini gerektiren bir mücadele görünümündedir. Yazara göre Çekirge Kanunu, çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır; zira çekirgeleri tarihsel bir özne haline getirirken bir yandan da halka yüklediği mükellefiyet ile çekirgelere karşı mücadeleyi, yeni rejimin doğaya yönelik tasavvurunu hayata geçirebilmesi için ulusal düzeyde yürütülen bir seferberlik biçiminde sunmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, erken Cumhuriyet rejiminin tıpkı çekirge istilalarında olduğu gibi topyekün bir mücadele ile bastırılması gerektiği yönünde söylemsel ve stratejik bir yaklaşıma sahip olduğu Ağrı İsyanı ele alınmakta ve bir tarihsel özne olarak çekirgeler ile Kürtler arasında rejimin söylem ve uygulamalarında ortaya çıkan benzerliklerin izi sürülmektedir. Homojen ulus inşası sürecinde Kürtler, yazara göre "hayvan-insan" olarak temsil edilmekte ve Ağrı İsyanı da çekirgelere karşı uygulanan stratejilerle bastırılmaya çalışılmaktadır. Özbilge, çalışmasında yer verdiği 1930 yılına ait *Akşam*, *Vakit*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gibi basın organlarında çıkan haberler vasıtasıyla, üzerinde ısrarla durduğu bu özdeşliği daha da ikna edici şekilde ortaya koymakta ve Kürtlerin isyanının da "çekirge mücadele usulu ile tepelendiğini" ifade etmektedir. Burada dikkat çeken nokta ise insan-merkezci ve modernleşmeci yaklaşımların gözden kaçırdığı bir gerçektir: Modern devletin ve ulus inşa sürecinin doğa ve toplum tasavvurları arasında, söylemsel ve stratejik bir benzerlik mevcuttur.

Özbilge'nin çalışması, iki bakımdan oldukça özgün ve önemlidir. İlk olarak, yazarın doğa ya da hayvan bilimleri yaklaşımlarının toplumsal tarih çalışmaları çerçevesinde analizlere dahil edilmesine yönelik ısrarlı vurgusu ve modern devletin ulus inşası sürecinde yürüttüğü etkinliğe kaynaklık eden söylemsel maskeyi, söylem analizine dayanarak düşürme teşebbüsü, alanda hakim olan insan-merkezci yaklaşımların sorgulanması için kritiktir. Dahası, yazarın çalışmasında titiz bir arşiv taraması yürütmesi, gazete haberlerinin yanı sıra harita ve karikatür gibi görsellere yer vermesi ve konuya ilişkin tarihsel olayları tablolarda göstermesinin, iddiasını ve anlatımını güçlendirmekle kalmadığı, söylem düzeyinde öznelerin nasıl kurulduğunun da birincil tanıklığını okuyucuya aktardığı ifade edilmelidir. Dolayısıyla Özbilge'nin çalışmasının bir

yüksek lisans tezinin sınırlarını zorlayan, özgün, cesur ve etkili bir kitap olma özelliğine sahip olduğu ileri sürülebilir.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).